

**Електронна бібліотека
видань історичного факультету
Харківського університету**

Репринцева В. О. Хто ховається за криптонімом «Ш»? // Проблеми історії та методології історичної науки. Харківський історіографічний збірник. – Харків: Бізнес Ін форм, 1998. – Вип. 3. – С. 220 – 227.

При використанні матеріалів статті обов'язковим є посилання на її автора з повним бібліографічним описом видання, у якому опубліковано статтю. Дана електронна копія статті може бути скопійована, роздрукована і передана будь-якій особі без обмежень права користування за обов'язкової наявності першої (даної) сторінки з повним бібліографічним описом статті. При повторному розміщенні статті у мережі Інтернет обов'язковим є посилання на сайт історичного факультету.

Адреса редакційної колегії:

Україна, 61077, Харків, пл. Свободи, 4,
Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна,
історичний факультет. **E-mail:** istfac@univer.kharkov.ua

©Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна; історичний факультет

©Автор статті

©Оригінал-макет та художнє оформлення – зазначене у бібліографічному описі видавництва

©Ідея та створення електронної бібліотеки – А. М. Домановський

В. О. РЕПРИНЦЕВА

ХТО ХОВАЄТЬСЯ ЗА КРИПТОНІМОМ «Ш»?

Від редколегії:

Наприкінці ХХ ст. історіографія перетнула межі історичної науки, заявивши про себе як про широку наукову рефлексію, що притаманна багатьом розділам гуманітарного (і не тільки) знання. Сам термін «історіографія» (источний з семантичної точки зору за межами власне історичної науки) набув міждисциплінарного статусу. При цьому серед різних «історіографій» простежується безумовний (безсумнівний) генетичний зв'язок, а їх становлення дуже нагадує шлях, пройдений Кліо.

Одним з таких нових розділів в літературознавстві стала літературна історіографія. Вона ж відносно слабо сформувалася і розглядається як допоміжна літературознавча дисципліна (порівняй, «класична» історіографія ще в середині ХХ ст. розумілась (існувала) як історична бібліографія, потім як допоміжна історична дисципліна, і лише у 60-70-х роках за нею закріпився статус самостійної галузі історичної науки).

В українській літературній історіографії, мабуть, найбільш розвинутою і передовою частиною є шевченкознавство. З цієї точки зору представляє інтерес стаття В. О. Репринцевої, що репрезентує українську літературознавчу історіографію.

У 1994 р. відзначалось 180-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка, гениального народного поета, видатного діяча української літератури, відкрившего **прямий** шлях до світової літератури. Ювілей славетного Кобзаря **святкувався** широко і різноманітно.

Центральна наукова бібліотека Харківського державного університету зробила до цього свята план заходів, куди входили підготовка оглядів літератури, виставки численних видань творів Т. Г. Шевченка, **репродукцій** з його картин. Крім того, відділ дореволюційних та рідкісних видань ЦНБ почав **готувати** бібліографічний показник «Видання творів Т. Г. Шевченка у фондах ЦНБ. 1841-1914 рр.».

Немає потреби говорити, що значить для кожного українця і усякої освіченої людини це ім'я, кожен рядок його творів.

«...великорос, и поляк, и немец, и француз, **если** только у него **есть** поэтическое чувство и теплое любящее сердце, не останется без влияния от поэзии Шевченко» — ці рядки були надруковані ще за життя поета, у 1860 р., в часописі «Отечественные записки» (№ 3, с. 44-50) з приводу другого видання «Кобзаря».

Кожне слово, написане визначним художником, перестає бути фактом його особистої біографії. Воно стає народним надбанням! Тому знахідка нових матеріалів стосовно того чи іншого письменника — велика подія для дослідників.

Кажуть, що у кожній прочитаній книжці знайдеться непрочитана сторінка. Такою сторінкою, на мій погляд, виявилась сторінка у часописі «Отечественные записки» за 1839 р.

Готуючи першу частину покажчика — «Прижиттєва Шевченкіана», — я переглянула велику кількість дореволюційних часописів, газет, де вперше друкувались ті чи інші твори Т. Г. Шевченка, рецензії на них. Шукаючи один вірш, я перегортала сторінку за сторінкою російський часопис «Отечественные записки», коли раптом мою увагу привернув один вірш під назвою «Нищий». Я перечитала його декілька раз, інтуїтивно вважаючи його Шевченковим. Оскільки вірш був вміщений у рецензії, я переглянула і її. У цій рецензії мене вразили такі рядки: «...Стихотворный отдел (альманаха) богат многими прекрасными произведениями, блестящими цветками нашей поэзии. Прочтите «Мечтания» Бенедиктова, «Красавицу» Губера, «Стансы» Козлова, «Сон» Гребенки, «Мелодию» Подолинского, «Поэту» Гуманского и пр. — и согласитесь с нами. Но если позволено выбирать, то мы выберем и укажем вам, как лучшие перлы альманаха, восемь пьес, именно: «Прометей» целую поэму Гете, с чрезвычайной верностью и художественной отчетливостью переведенную г. Струговицким, «Цветы» Подолинского, «Нищий» г. Ш., «Поэзию» кн. Мещерского. Как бы мы ни желали сообщить вам эти превосходные произведения, которым подобные редко встречаются в нашей литературе... довольствуемся выписыванием здесь двух пьес «Цветы» и «Нищий». Вот «Цветы» Подолинского:

Скажите, так же ли, как люди,
И вы страдаете, цветы?

Прочтите еще стихотворение г. Ш., поэта, который едва ли не в первый раз является у нас в печати и который по таланту может стать выше многих и многих. Его стихотворение называется «Нищий»:

Я один, кругом чужие...
Страшно к людям подойти:
Как в чертоги золотые
Внесть лохмотья сироты?
Как заплакать?... Ангел снимет
Слезы с гаснущих очей,
Бог от грешника их примет, —
Но не примет лишь скорбей
Человек от человека...
Люди, люди! Может быть,
Горе жизни, горе века
На слезе одной дрожит...
Бог судья вам, люди-братья!

Не прийду с бедой моей
К вам в холодные объятья,
В ваш безумный пир страстей!
Схороню печаль глубоко,
Выжгу на сердце слезу
И безмолвно, одиноко
Крест мой богу понесу.
Отпируете вы счастье,
Отстрадаю горе я,
И в стране, где нет пристрастья,
С вами рядом стану я!

Чи не страждання кріпака Тараса Шевченка передано у цих рядках? Оце «Люди, люди...», «Бог судья вам, люди-братья!».

На книжкових полицях книгосховища я знаходжу альманах «Утренняя заря», фрагмент рецензії на котрий я навела вище. Видавець і редактор — російський письменник В. Владиславлев. Справді, на 52-й сторінці надруковано вірш «Ничий» за підписом «Ш».

І почалися пошуки: хто ж такий цей загадковий «г. Ш»? Були ретельно вивчені «Словарь псевдонимов» И. Ф. Масанова (М., 1958), «Словник українських псевдонімів» О. І. Дей (К., 1969), дуже цінне довідкове видання «Русские анонимные и подписанные псевдонимами произведения печати (1801-1926 гг.). Библиографический указатель» (Л., 1977-1979) та багато інших. Проте ані цього вірша, ані його анонімного автора я не знайшла ніде. Невже цей вірш не потрапив у коло зору дослідників-літературознавців? Свої пошуки я спрямувала на вивчення тогочасного оточення Т. Г. Шевченка. У двотомному «Шевченківському словнику» (К., 1976-1977) читаю: «Шевченко зустрічався з Владиславлевым у Петербурзі на літературних вечорах у О. Струговщикова...». Отже Тарас Григорович міг особисто знати Владиславлева. На той час (1838 р.), як згадував І. Панаєв, Шевченко написав уже кілька віршів. Про те, що вірші почав писати з 1837 р., сам поет говорив на допиті у III відділенні у справі Кирило-Мефодіївського товариства. Відомо також, що Шевченко на початку своєї творчості писав і російською мовою. Доказ цього — лист поета до редакції альманаху «Молодик» (8 грудня 1841 р.), де він говорить, що разом з українськими віршами він надсилав і російські; тут же поет зауважує: «Коли доладне що, то друкуйте, а коли ні, то закуришь люльку, коли люльку курите». Або ще красномовні спогади П. І. Маргоса, майбутнього видавця «Кобзаря», який наприкінці 1839 чи на початку 1840 р. бачив автографи ранніх творів поета. Його спогади варті того, щоб їх навести: «Однажды, окончив сеанс (Шевченко писал портрет П. Матросса), я поднял с пола кусок написанной карандашом бумажки и едва мог разобрать четыре стиха:

Черною гадюкою
Несе Альба вісній,

Щоб летіли кроки з поля
Ляликів-панів їсти.

«Що це таке, Тарас Григорович?» — «Та це, добродію, не Вам кажучи, як іноді нападуть злидні, то я пачкаю папірець». — «Так що це? Се Ваше сочинение?» — «Еге ж». — «А багато у Вас такого?». — «Та є маленько». — «А де ж воно?». — «Та отам під ліжком у коробці». — «А покажіть?». Шевченко витягив із-під кровати лубочний ящик, наповнений бумагами в кусках і подал мене... Я начал разбирать их и никак не мог добиться толку» (Вестник Юго-Западной и Западной России, 1863, т. IV (апрель), с. 32-33).

Подібні свідчення до певної міри дозволяють припустити, що автограф вірша «Нищий» міг загубитися, пропасти, як, можливо, забувся і сам вірш. При такому недбайливому ставленні до свого поетичного надбання Тарас Григорович мав підстави у листі до Я. Кухаренка (22 квітня 1857 р.) написати: «Яку він (Щепкін. — В. Р.) там тобі «Пустку» читав? Я, поганий з мене батько, забував свою рідну дитину».

Оскільки немає певності, що все написане Шевченком дійшло до пас у його автографах чи все остаточно атрибутовано, можна припустити вірогідність написання цього вірша Т. Г. Шевченком.

І я наважуюсь написати статтю під назвою «Хто криється за криптонімом «Ш»? про свою знахідку, пошуки і припущення, майже неймовірне. Цю статтю у 1994 р. було надруковано у щотижневику «Панорама» № 24.

Проте вже після публікації статті, продовжуючи пошуки, я знаходжу у 13 томі «Полного собрания сочинений В. Г. Белинского (М., 1953) посилання упорядників цього видання на поета Х. І. Шевцова як автора вірша «Нищий».

І знову почалися пошуки: хто такий Х. І. Шевцов? Коли жив? Що написав? Чи був сучасником Т. Г. Шевченка? Де друкував свої твори? Чи були його публікації, як це водиться, у тодішніх часописах, чи виходили окремими збірками?

Всі мої спроби знайти відповіді на ці питання були марними. В жодному бібліографічному покажчику (а наша бібліотека має їх дуже багато), в численних монографіях, які висвітлюють стан літератури того часу, я не знайшла навіть згадки про Х. І. Шевцова. Я переглянула декілька назв часописів тієї пори за 7-10 років, знаходила в них прізвища та твори поетів, що згадувались у рецензії, але в жодному з них не було Х. І. Шевцова. Лише у «Санктпетербургском некрополе» (Спб., 1913, т. 4, с. 522) подається дата його смерті: «Кол. сов. умер 9 апр. 1863 г. Похоронен на Митрофановском кладбище». Та ще у книжці відомого актора та книгознавця Н.І. Смірнова-Соколяського «Русские литературные альманахи и сборники XVIII-XIX вв.» (М., 1965) я знайшла вказівку на альманах «Метеор» (Спб., 1845) і «Сборник лучших произведений русской поэзии» (Спб., 1858), де надруковано два вірши Х.І. Шевцова: «Прости» та «Слезы». А у покажчику до «Неофициальной части» журнала Министерства Народного Просвещения за 1803-1853 гг. на с. 180 згадується ще два вірши: «Совість» та «Жизнь». На жаль, бібліотека ХДУ і бібліотека

ім. Короленка не має вищеназваних видань, і мені поки що не вдалося почитати ці вірші.

У статті Г. Н. Геннаді «Краткие сведения о русских писателях и ученых, умерших в 1863 г.», що була надрукована у часописі «Русский архив» (1865, № 1, с. 115-128), Х. І. Шевцов також не згадується. Може тому, що його не відносили до поетів, заслуговуючих на увагу?

Тоді я вирішила звернутись до Інституту російської літератури Академії наук (Пушкинский дом) з проханням допомогти знайти відомості про поета 30-50 рр. XIX ст. (тільки такі дані наводились у 13 томі) Х. І. Шевцова, оскільки «Полное собрание сочинений В. Г. Белинского» готував Пушкінський Дім.

Через деякий час прийшла відповідь від завідувачої відділом рукописів Т. С. Царькової такого змісту: «Сведений, подтверждающих авторство стихотворения «Нищий», к сожалению, обнаружить не удалось».

Ця відповідь надихнула мене на нові пошуки. У травні 1996 року до 135-х роковин переказування Т. Г. Шевченка у Каневі газета «Харківський університет» опублікувала мою дворічній давнини статтю «Хто криється під криптонімом «Ш»?». Як і після першої публікації, стаття не викликала жвавого інтересу, окрім відгуків 2-3 шанувальників поезії Т. Г. Шевченка.

Тепер, перечитуючи статтю, я намагаюсь подивитись на неї стороннім поглядом, поставивши себе на місце пересічного читача, який знає Т. Г. Шевченка більше як українського поета і, можливо, майже не знає його російських творів, таких, як «Тризна», «Слепая», я розумію: перше враження від статті — це несприйняття мого припущення. Авантюристична вигадка дилетанта! А між іншим скільки відкрити у світі зробили саме дилетанти!

І я знову і знову перечитую кожен рядок «Нищего», «Слепой», «Тризна», порівнюючи ритм, методику цих віршів:

Я один, кругом чужие...
Страшно к людям подойти:
Как в чертоги золотые
Внесть лохмотья сироты?
(«Нищий»)

Кого, рыдая, призову я
Делить тоску, печаль мою
В чужом краю кому, тоскуя,
Родную песню пропою?
(«Слепая»)

Ах, тучка, тучка, кто несет
Тебя так плавно, так высоко?
Ты что такое?
И зачем
Ты пышно, мило нарядилась?
(«Тризна»)

Якось, перегортаючи 2-й том поезій Т. Г. Шевченка (з останнього, ще незакінченого «Повного зібрання творів»), я звернула увагу на вірш під назвою «Нудно мені тяжко — що маю робити?» і дату його створення, 1837 рік (цей вірш віднесено до дубіальних). Отже, це один із самих ранніх віршів поета, так само як і вірш «Нищий», якщо мати на увазі дату цензурного дозволу альманаха «Утренняя звезда» — 15 листопада 1838 р. Крім того, мене вразила схожість змісту цих рядків. Порівняйте ці вірші!

Нудно мені тяжко — що маю робити?
Молитися богу? Так думка не та!
Не рад би, ей-богу, не рад би журитись,
Та лихо спідкало, а я — сирота.
Нема кому в світі порадошки дати,
Нема з ким прокляту журбу поділити.
Ніхто не пригорне, як рідная мати,
Ніхто не спитає: «Що в тебе болять?»
Зелена діброва — та що мені з того,
Що вона зелена в чужому краю!..
Цураються люди мене, як чужого,
А чи привітають, болю завдають!
Вони п'ють, гуляють, у їх доля дбає,
А в мене немає — сміються мені:
«Чи бачиш, між нами ледащо гуляє!»
Ледащо?.. А защо? Що на чужині!
Гуляйте, гдузуйте — вапа доля мати,
А мені між нами не має де стати.
Я в сірій свитині, ви пани багаті,
Не смійтеся ж з мене, що я сирота!
Прибуде година, коли не загину, —
Меж вами, панами, недоля моя, —
Полину, побачу свою Україну:
То ненька рідненька, то сестри стоять —
В степу при дорозі — високі могили...
Отам моя доля, там світ божий милий!

Я один, кругом чужие...
Страшно к людям подойти:
Как в чертоги золотые
Внесть лохмотья сироты?
Как заплакать? Ангел снимет
Слезы с гаснущих очей,
Бог от грешника их примет, —
Но не примет лишь скорбей
Человек от человека...
Люди, люди! Может быть,
Горе жизни, горе века
На слезе одной дрожит...
Бог судья вам, люди-братья!
Не прииду с бедой моей
К вам в холодные объятия,
В ваш безумный пир страстей.
Схороню печаль глубоко,
Выжгу на сердце слезу
И безмолвно, одиноко
Крест мой богу понесу.
Отпируете вы счастье,
Отстрадаю горе я,
И в стране, где нет пристрастия,
С вами рядом стану я!

Чи це не парафраз «Нищого»? Навіть кількість рядків майже однакова!

Слід зауважити, що мотив «Нищого» був доволі поширений серед поетів того часу. Вірші під назвою «Нищий» є у І. С. Нікітіна, А. Н. Майкова, К. М. Розена, поема «Нищий» є Подолінського.

Вже при першому читанні вірша «Нищий» кидається у вічі, на мій погляд, його автобіографічність: сиротство, злиденність, принижена людська гідність і в той же час — гордість, міцність волі і духу: «Не прииду... к вам в холодные объятия!».

З біографії Т. Г. Шевченка ми знаємо, що ще у 1836 р., будучи кріпаком, він познайомився з Є. П. Гребінкою, бував частим гостем і учасником літературних вечорів, які той запровадив. Тут він познайомився з видатними російськими літераторами, діячами науки, культури, зокрема з І. Панаєвим, В. Далем, Ж. В'єльгорським, О. Струговицьким, О. Венеціановим та багатьма іншими.

Що мав думати про себе кріпак, котрий пізніше писав про цей час свого життя у «Дневнике»: «Я — из грязного чердака, я — ничтожный замарашка...». Недаремно І. Франко у 1891 р. у часописі «Зоря» (с. 86-87) писав: «Шевченко, зіткнувшись хоч здалека з світом шановних людей: Жуковським, Григоровичем, Венеціановим, Брюловим, до якого рвалася його душа, попав у таку тоску і тугу, що думав про самогубство...». На жаль, не з'ясовано, саме який із ранніх віршів Т. Г. Шевченка показував А. Мокрицький 31 березня 1837 року К. Брюлову і чи був цей твір надрукований?

А може, це вірш «Нищий»? І він був надрукований в альманасі «Утренняя заря»? А. Мокрицький відзначив у щоденнику, що Брюлов був надзвичайно задоволений, вражений віршем і, відчувши у ньому думки і почуття молодого поета, вирішив визволити його з кріпацтва.

У своїй попередній статті я висловила думку, що рецензія на альманах «Утренняя заря», можливо, належить В. Г. Белінському. Пізніше мені вдалося встановити, що «неистовый Виссарион» дійсно рецензував цей альманах, але рецензія в «Отечественных записках» належала не йому, а скоріше, редакторові цього часопису Краєвському (журнал «Отечественные записки» 1838-1840 гг., М., 1985, с. 37, 496).

Рецензія В. Г. Белінського на «Утреннюю зарю» за 1839 р. надрукована у часописі «Московский наблюдатель» (1839, ч. 1, № 2, отд. V, с. 53-67), де критик писав: «...первый (имеется в виду альманах «Утренняя заря» за 1838 г. — В. Р.) был богаче и лучше прозаическим отделом, — второй богаче и лучше отделом стихотворений». І далі: «... можно с большим или меньшим удовольствием прочесть следующие стихотворения: «Нищий» г. Ш., «Дева» г. Туманского, «Горный ручей» г. Конца, «Цветы» Подолинского...». Як бачимо, серед достойних уваги першим називається вірш «Нищий».

Проте цікавим є той факт, що В. Г. Белінський у рецензіях на «Альманах для детей» і «Метеор» (Полное собрание сочинений В. Г. Белинского, т. IX, с. 41, 131) висловлюється дуже відверто з приводу деяких поетів: «...хуже всего стихи г. Степанова, Шевцова, Филимонова, Якубовича и мн. др.» або «...между тем текст блистает именами Крылова, Пушкина и Лермонтова (для тени вставлены имена гг. Петерсонов, Шевцовых и подобных им)».

Мимоволі виникає питання: «Якщо автор «Нищего» Х. І. Шевцов, то чому про нього такі діаметрально протилежні думки? Чому в подальшому не підтвердилася висока оцінка майбутності поета, його талановитості, яку пророкували поетові у рецензії на «Утреннюю зарю»?

І яким провідцем виявився той невідомий рецензент, котрий написав про автора «Нищего»: «...поэт, который по таланту может стать выше многих и многих», якщо ці слова віднести до Великого Кобзаря!

Про не писав і І. Панаєв, говорячи, що українські друзі молодого Шевченка вже тоді відгукувалися про нього із захопленням і говорили, що він «обіцяє виявити геніальний поетичний талант» (Современник, 1861, № 3, с. 154).

На превеликий жаль, мені ще не вдалось знайти тексти тих чотирьох вищезгаданих віршів Х.І. Шевцова, щоб порівняти їх з віршами Т. Г. Шевченка. Проте я провела лексикологічний аналіз «Ницего», використовуючи «Словник мови Т. Г. Шевченка» (К., 1956). Результати цього аналізу виявились, на мій погляд, дивовижні. Майже із 100 слів, які були використані у вірші «Ниций», понад 60-ти слів зустрічаються, і по декілька разів, у творах Шевченка. Наприклад, такі вирази-звернення, як «люди, люди!», «люди-братья», що вживані у вірші «Ниций», Шевченко застосовував у своїх поезіях 8 раз. І навіть словарусицизми, такі як «чертоги», «скорбь», «пир», «страсти», зустрічаються у творах Шевченка: перше — 3 рази, друге — 6 разів, третє — 3 рази, четверте — 2 рази. Такі вирази з вірша «Ниций» мають аналоги у Шевченка:

«человек от человека» — «чоловік з чоловіком»,
«на слезе одной дрожит» — «одну сльозу з очей карих»,
«с гаснувших очей» — «гаснуть очі».

Цей аналіз зроблено поверхово, можливо, не зовсім вірно, проте, як я вже відзначала, висновки дуже цікаві.

Як відомо, серед своїх перших опублікованих поетичних творів Т. Г. Шевченко називав тільки «Причину», а «...как писались последовавшие за нею стихотворения, об этом я не чувствую охоты распространяться», — пише він у своїй «Автобиографии». І там же: «...украинская строгая муза долго чуждалась моего вкуса, извращенного жизнью в школе, в помещичьей передней, на постоянных дворах и городских квартирах». Отже, спираючись на ці слова поета, можна припустити, що перші літературні спроби могли бути російською мовою.

Ще одним важливим аргументом є той вірш, який давав А. Мокрицький читати К. Брюлову. Можливо, це російський вірш «Ниций», бо навряд чи російський художник розумівся на українській мові.

Таким чином, всі вищезазначені факти, порівняння, співставлення дозволяють зробити припущення про належність вірша «Ниций» нашemu славетному Кобзареві.

Подальше вивчення цього вірша — справа науковців-шевченкознавців. Виявши цей вірш з криптонімом «Ш» і зустрівши високу оцінку майбуття його автора, я хочу привернути увагу до цього факту дослідників творчості Кобзаря. А раптом?..